

507 - САВЕЗ КОМУНИСТА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Историјат ствараоца фонда

Савез комуниста Југославије основан је, као политичка партија, у Београду априла 1919. године под називом Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста), да би на следећем конгресу (1920.године) променила назив у Комунистичка партија Југославије (у даљем тексту Партија).¹ На оснивачком конгресу Партије усвојене су Подлога уједињена и Практични акциони план и Статут. Највиши орган руковођења је био конгрес, а између конгреса највиши органи управљања су били: Партијско централно веће (комитет), коме су били потчињени затим Централни извршни одбор и покрајински извршни одбори, парламентарне групе и редакције партијске штампе.² Комунистичка партија Југославије је, на изборима 1920. године освојила власт у Београду, Загребу, Скопљу, Осијеку, али после свеобухватног радничког штрајка и изгласавање Обзнане, рад КПЈ је био забрањен децембра 1920. године. Илегална КПЈ је наставила свој рад, опстала као организација, организовала устанак у окупираној Југославији и после ослобођења 1945. године постала једини носилац власти и укупног политичко-економског-културног одлучивања у југословенској држави. Комунистичка партија Југославије је 1952. променила свој назив у Савез комуниста Југославије. Од 1945. до 1990. године у Југославији је постојао једнопартијски систем и једину дозволу за рад је имала Комунистичка партија Југославије, односно Савез комуниста Југославије. Савез комуниста Југославије је престао са својом делатношћу јануара 1990. године.

Савез комуниста је основан као опозициона политичка партија у економски турбулентном и политички нејасном периоду после Првог светског рата. Обједињавајући синдикалне и радничке организације из свих делова новоформиране државе Срба, Словенаца и Хрвата је од свог постојања носио клицу

¹Истовремено, са уједињавањем радничких партија, ујединиле су се и синдикалне организације и организације комунистичке омладине, формирајући организације на југословенском нивоу; Види у : Историја Савеза комуниста Југославије, Београд,1985.

² Исто

поделе на социјалдемократску и комунистичку опцију. Превагу је однела струја која се борила за револуционарну методу деловања тако да је на другом конгресу у Вуковару партија од социјалистичке постала комунистичка. Добри резултати на изборима, масовни штрајкови и позиви на револуционарну смену, уплашили су званичну власт, тако да је рад Комунистичке партије био забрањен 1921. године. Највећи део руководства је био ухапшен, део остао у земљи у дубокој илегалности, а део у иностранству, кроз рад конференција, наставио са комунистичком делатношћу. Изражене економске неједнакости, обесправљеност и сиромаштво радничке класе, маргинализован положај и слаба заступљеност интелектуалне елите у органима одлучивања, били су солидно економско тло за јачање комунистичке идеологије и њено залагање за прекомпоновање политичког и економског утицаја у југословенској држави. Нашавши и се у илегалност Комунистичка партија је променила начин рада. У земљи су осниване мање илегалне организације, на челу са илегалним Земаљским бироом ЦК, а легалним начином Партија је ширила свој рад и идеје преко организација народног фронта и радничких удружења. Основне директиве и план рада су доношене на конференцијама и на III и IV конгресу (Беч, 1926. и Дрезден 1928. Централног комитета Партије који је са својим радом наставио ван земље.³ И поред несмањених фракцијских нетрпељивости унутар партије, утицај комунистичке идеологије у земљи је био јак и масован, тако да је после окупације 1941. године Комунистичка партија имала политичку основу да, сем званичне југословенске војске, поведе борбу против фашистичког окупатора земље. Упоредо са борбом за ослобођење КПЈ је водила и борбу за преузимање власти, тако да су у току рата одржана два историјска заседања (Бихаћ 1942. и Јајце 1943.) на којима су створени темељи будуће комунистичке државне власти. Захваљујући својој неупитној антифашистичкој борби и томе да је партизански покрет под руководством КПЈ био део светске антифашистичке коалиције, КПЈ је остварила свој циљ – постала је једини и потпуни носилац укупне власти у ослобођеној Југославији.⁴

³ Преглед историје Савеза комуниста Југославије, Београд, 1963.

⁴ Исто

Основни орган управљања КПЈ су и даље били конгреси који нису одржавани редовно, него само када су објективне политичке прилике захтевале нова системска решења и начине даље владавине Комунистичке партије. Тако је први послератни конгрес (Пети конгрес КПЈ) 1948. годинае одржан у кризном историјском времену разлаза са Комунистичком партијом Совјетског Савеза (СССР), двадесет година после претходног. Шести конгрес је одржан 1952. године на њему су донете одлуке на основу којих се земља окренула блоку западних земаља, а КПЈ је променила име у Савез комуниста Југославије и под тим називом је постојала до свог укидања. Наредни конгреси су одржани 1958. - увођене самоуправљања; 1964. - деетатизација и привредна реформа 1969. – демократизација друштва; 1974. - реализација амандмана на Устав; 1978. - реализација новог Устава, донетог исте године и Закона о удруженом раду; 1982. – даље функционисање државе након смрти Јосипа Броза; 1986. – даља децентрализација економске, политичке и партијске власти; 1990. - последњи, ванредни и који није никад завршен у саставу ком је започет. Последњи. XIV конгрес СКЈ, започет у јануару 1990. у пуном саставу представника свих република и покрајина, а формално је завршен 26. маја 1990. , без присуства делегација из Словеније и Хрватске. Четрнаести конгрес је био крајња тачка деценијског дезинтеграционог процеса југословенске партије, а самим тим и југословенске државе.⁵ Оснивањем нове политичке партије Савез комуниста – Покрет за Југославију (1990.-1991.), покушано је са наставком трајања комунистичке партије, али после једног одржаног конгреса и тај покушај се показао као историјски неодржив. Савез комуниста Југославије је током својих четрдесет седам година владавине био и окосница угословенске државе и његовим нестанком са политичке сцене престала је да постоји југословенска федерација.

Организациона структура Партије је била условљена и прилагођена историјским условима и начином оснивања и деловања. Дводеценијски рад Партије у илегалу, а потом ратни услови онемогућавали су постојање стабилне организационе шеме и одржавање партијских конгреса. Током 1945. године, када је Партија постао носилац и организатор укупне власти у југословенској држави

⁵ Комунист, гласило СКЈ

наметнула се потреба за формирањем хијерархијске и разгранате организационе шеме. Највиши орган Партије је и даље био Централни комитет (у каснијем тексту ЦК) односно његов Политички биро (Политбиро), који је „руководио методом непосредног оперативног руковођења целокупним државним механизмом“, а његове одлуке су биле неприкосновене и беспоговорне. За реализацију тих одлука формирана су одељења за агитацију и пропаганду, за кадрове, и организационо-инструктурско одељење(са одсецима за информације за евиденције, партијске статистику и за партијске књижице). Сем војне и синдикалне комисије, које су убрзо укинуте, формиране су женска комисија и контролна комисија, затим комисије за економску политику, за школе, за социјалну политику, за изградњу власти, и за спољну поитику. Иста организациона структура формирана је и у републичким централним комитетима.⁶Почетком 1948. формиране су управе (организационо-инструкторска, за агитацију и пропаганду, за кадрове). Управе су се делиле на одељења, одсеке и реферате, тако да је свака област друштва била покривена партијском организацијом.

На првом послератном конгресу 1948. године усвојен је програм и статут Партије. На основу статута основни орган руковођења на целој југословенској територији је Конгрес, Централни комитет и Савезна конференција КПЈ. Конгрес је бирао непосредно Централни комитет и Централну ревизиону комисију. Како су се конгреси одржавали на сваких 4-5 година, а конференције ниједном, Централни комитет је био задужен за непосредно руковођење партијском организацијом, а самим тим и укупним друштвеним дешавањима. Централни комитет је за непосредно руковођење формирао политички биро, организациони биро, секретаријат и централну контролну комисију, као у управе за кадрове, организацију, агитацију и пропаганду и економско-финансијско одељење.Основано је историјско одељење са архивом који су се бавили изучавањем радничког покрета.⁷

Почетком и током педесетих година при савезном и републичким ЦК вршена је обимна реорганизација, условљена унутрашњим и међународним

⁶ Историја Савеза комуниста Југославије, Београд, 1985

⁷ Исто

разлозима. Организациона управа је преименована у организациони секретаријат са одељењима за кадрове, за партијску изградњу, за привреду, за село, за народну власт, за масовне и друштвене организације, У састав Секретаријата, али са већом самосталношћу су ушле и Управа (преименована у комисију) за агитацију и пропаганду, као Контролна и Спољнополитичка комисија – са покомисијама за социјалистичке партије, синдикалне, мировне покрете и синдикалне групе, за коминформовске покрете, за антиколонијалне покрете и за националне мањине ван земље.

Променом имена у Савез комуниста Југославије(у даљем тексту СКЈ), усвојен је нови статут, изабран нови ЦК и Централна ревизиона комисија. Уместо Политбироа формиран је Извршни комитет који бира Секретаријат који руководи свакодневним радом на спровођењу одлука Извршног комитета. При ЦК су остали Контролна комисија, Историјско одељење, редакција Комуниста, Кадровска комисија, Комисија за идеолошко политички рад, затим Комисија за везе са комунистичким партијама и Комисија за националне мањинина.

Након VII (1958.) конгреса, сем Извршног комитета ЦК и Организационо политичког секретаријата рад се обављао и кроз комисије за контролу рада, за идеолошки рад, за кадрове, за историју СКЈ, за међународне везе, за националне мањине, за организациона питања. На VIII (1964.) конгресу изабран је нови ЦК СКЈ, Контролна и Ревизиона комисија и усвојен је нови статут којим су дата много већа овлашћења републичким ЦК и Извршним . Остале су комисије за међународне односе и за историју СК. Уместо осталих комисија формиран је вечи број група у три области деловања за питање политичко-идејног развитака СКЈ; за идејне проблеме у науци и култури и за друштвено-економске проблеме. Крајем 1966. године ЦК је усвојио Одлуку о реорганизацији , на основу које је, уместо доташње функције генералног секретара СКЈ уведена функција председника СКЈ. Из редова ЦК се бирало Председништво, Извршни комитет и комисије – које су се, у зависности од политичко-економских односа мењале своју област праћења и истраживања.

Политичке прилике су периоду од седамдесетих наметале континуиране организационе промене СКЈ, које су све више биле формалног карактера и као

такве нису доприносиле консолидацији рада СКЈ. Статутом IX конгреса (1969.) престао је са радом ЦК, а део његових функција преузела је Савезна конференција СКЈ. Конференцију су, са $\frac{3}{4}$ чланова бирале општинске организације, а $\frac{1}{4}$ Конгрес. Са радом су наставили Председништво СК и његов Извршни биро. Сем великог броја (16) комисија, раду Председништва су доприносили и многобројни активи, саветовања, зборови, радне и студијске групе.⁸ На X конгресу (1974.) је поново формиран Централни комитет СКЈ као највиши орган између два конгреса, на челу са својим политичко-ивршним органима Председнишtvом и Извршним комитетом. Смањен је број сталних и повремених комисија. Као радна тела су формирани два актива: за питања пропаганде и за питања образовања, културе и науке. Председништво је формирало одговарајуће стручне службе, које су обављале административне, организационе и друге послове. Статутом је, на XI конгресу (1978.) усвојена нова организациона шема Централног комитета. Новина је била у постављењу девет извршних секретара, који су имали задужење за одређење области, односно секторе.. То се одразило и на организациону шему Стручне службе, у којој су место одељења формирани сектори. Председништво је формирало нове – старе комисије, али и и одборе за издавање дела за историју СКЈ. Као најзначајнија полуга власти ЦК је оснивао новинско-издавачко предузеће Комунист, у коме је, сем листова Комунист и Социјализам, штампаних на 9 језика, издавани и теоријско-политички часописи: Марксизам у свету, Социјализам у свету, Погледи, Актуелна питања социјализма, Југословенски политички месечник, намењених међународној јавности и због тога штампаних на најзначајнијим светским језицима. Комунист је штампао и велики број марксистичких књига, приручника, брошура, и у целом периоду трајања непрекидно организовао велики број саветовања, трибина, округлих столова.

Нарасли друштвени проблеми су све више гурали СКЈ на маргину политичких збивања. На међународној сцени је дешавала прерасподела интереса великих сила, а унутрашње прилике, су се у таквом окружењу, али и после смрти Јосипа Броза су се додатно компликовале. Савез комуниста са својом реториком,

⁸ Да би се рад Савеза Комуниста ослањао на научна истраживања 1969. године основан је Центар за друштвена истраживања, а од 1974. године и Одељење за архив и документацију.; види: Историја Савеза комуниста Југославије, стр. 457

тромашћу и неодговарајућом организацијом није био у могућности да да одговарајуће одговоре и решења. Дванаести конгрес конгрес (1982.) је, по устаљеном реду изабрао, односно само верификовао представнике републичких централних комитета у савезни Централни комитет. Изабрано је Председништво ЦК (са три извршна секретара), Статутарна и Надзорна комисија, а неколико месеци касније Председништво је изабрало и комисије: за развој и кадровску политику; за идејни и теоријски рад; за међународну сарадњу; за општенародну одбрану и друштвену самозаштиту; за историју СК.⁹ На следећем, тринаестом конгресу СКЈ (1986.година), последњем регуларном, изабрани су исти главни органи, само што је у Председништву сада било изабрано седам извршних секретара за исто толико области рада. По устаљеној процедури која се односила на републичке, односно покрајинске предлоге изабрани су (верификовани) чланови постојећих пет комисија.¹⁰ Последњи конгрес који је почео са радом у јануару 1990. године, прекинут је следећег дана напуштањем представника појединих република. Без присуства представника словеначких, дела хрватских, босанско-херцеговачких и македонских комуниста Конгрес је маја 1990. године формално окончао своје заседање. Нису бирани нови органи и комисије, али је именован Одбор за припрему конгреса демократске обнове. Конгрес који је требао да се одржи у септембра 1990. године, никада није одржан. У Југославији је почео рат. Савез комуниста је био толико дубоко утемељен у југословенско друштво да је његовим прстанком рада нестао главни лепак који је југословенске републике држао у једној државној заједници.

⁹ Комунист, јун - октобар 1982

¹⁰ Комунист, јун-август 1986.